10. Mikityuk M. – Obozrevatel, 2015 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <https://www.obozrevatel.com/culture/54013-vinnichuk-aleksievich-ne-chital-no-mne-ne-nravitsya.htm>.
11. Poetika dokumental'noi prozi (1995) /na materiali tvoriv "U viini ne zhinoche oblichchya" S.Aleksievich ta "Chornobil" Yu.Shchsrbaka //Ukrains'ke literaturoznnavstvo. Vipusk 61. L'viv: Svit. S.40-52.
12. Savenko I. (2008) Osnovni problemi dokumental'nogo pis'ma v konteksti literaturoznnavchogo diskursu mezhi stolit' / I. Savenko // Visnik L'viv's'kogo universitetu. Seriya filologichna. L'viv : LNU im. I. Franka, Vip. 44. Ch. 2. S. 128–137.
13. Sivakova N.A. (2006) Funktsii avtora v povestvovatel'noi strukture «novoI» dokumental'noi literatury. In: Izvestiya Gomel'skogo gos. un-ta im. F. Skoriny. № 1 (34). S. 76 – 83.
14. Sivakova N.A. (2014) Spetsifika ehvolyutsii dokumental'noi literatury v KHKh veke / N. A. Sivyakova. In: Vesnik .... № 3 (84). S.141–142.
15. Shpringmann D. (1988) «Pisat' o glavnoM»: tvorcheskie printsipy A.Adamovicha i gumanisticheskaya traditsiya. In: Neman. № 5. S. 230 – 235.
16. Yanskaya I., Kardin V. (1986) Predely dostovernosti: ocherki dokumental'noi literatury. M.
- 17.Oksana Zabuzhko: Vid Lini Kostenko ya navchilasya, yak ne mozhna povoditisy z lyudmi. In: Insider. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.theinsider.ua/art/oksana-zabuzhko-vid-lini-kostenko-ya-navchilasya-yak-ne-mozhna-povoditisy-z-lyudmi/>.

Сиваченко Г.

*д.ф.н., проф., Інститут літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України
(Україна)*

Syvachenko G.

*Doctor of Philology, Professor, Taras Shevchenko Institute of Literature,
National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine)*

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО У ДИСКУРСІ ФРАНЦУЗЬКОГО МОДЕРНІЗМУ

VOLODYMYR VINNICHENKO IN THE DISCOURSE OF FRENCH MODERNISM

У статті розглядається творчість відомого українського письменника Володимира Винниченка у контексті французької літератури першої половини ХХ ст., зокрема модерністського спрямування. Опинившись у середині 20-х років у Франції та провівши там біля тридцяти років, український письменник, філософ і громадський діяч, цікавився французькою літературою, листуючись із А. Франсом, А. Жідом, перекладаючи разом із дружиною власні твори французькою, включившись наприкінці 40-х років у французький літературний процес із перекладом роману «Нова заповідь», який було відзначено одним із літературних клубів, виявився суголосним із провідними тенденціями французького модернізму.

У статті зосереджено увагу на окресленні типологічної подібності у тлумачення В. Винниченком і М. Прустом суб'єктивної свідомості, змішаного імпресіонізму, мемуарності. Зосереджено увагу на специфіці типологічної подібності естетичних поглядів В. Винниченка і А. Жіда, відстоюванні ними ідей індивідуалізму, проблемі гармонізації власного ества, символічного «артистизму». Окремо твори В. Винниченка аналізуються в контексті французького екзистенціалізму. Зокрема, у центрі уваги типологічна подібність естетичних і філософських поглядів українського митця і А. Камю: неприховане моралізаторство – претензія на сприйняття їх як учителів життя, розв'язання практичних моральних проблем людського буття. Автор статті розглядає методи і естетичні переломлення таких концептів екзистенціалізму у творчості В. Винниченка, Ж.-П. Сартра і С. де Бовуар, як свобода, вибір, смерть, дисгармонійність, взаємини на рівні «Я – Інший». Окремо в парадигмі екзистенціалізму проаналізовано співвіднесеність творчості В. Винниченка і А. де Сент-Екзюпері, зокрема «чесність з собою» – чесність із іншими; ідея спільності – інстинкт громадськості. Критична оптика дослідження поєднує історичну специфіку розвитку французького модернізму, його філософських підвалин, національної самотності українського письменника, органічне вписування його поетики в парадигму французького модернізму.

Для дослідників, викладачів, студентів-філологів та всіх, хто цікавиться творчістю В. Винниченка і проблемами літературного модернізму.

Ключові слова: французький модернізм, індивідуалізм, екзистенціалізм, мемуарність, імпресіонізм, М. Пруст, А. Жід, Ж.-П. Сартр, А. Камю, А. де Сент-Екзюпері.

The article explores the works of the famous Ukrainian writer Volodymyr Vynnychenko in the context of French literature of the first half of the twentieth century, and modernist trends in particular. The Ukrainian writer, philosopher, and public figure arrived in France in the mid-1920s to live there for almost three decades. He was interested in French literature, corresponded with A. France, A. Gide, co-translated with his wife his own works into French. His late-1940s translation of the novel Nova Zapovid (The New Commandment) marked his engagement with the French literary process. The novel was awarded a prize by a literary clubs, and demonstrated resemblance to the major trends in French modernism.

The article focuses on defining the typological correspondences in the interpretation by Vynnychenko and M. Proust of such components as subjective consciousness, mixed impressionism, memoir discourse. The author's attention has been turned towards the specifics of the typological similarity of Vynnychenko and A. Gide's aesthetic views, their assertion of the ideas of individualism, the quest for harmonization of the self, and symbolic "artistry." Vynnychenko's works are also analyzed in the context of French existentialism, including the study of such typological similarities of the aesthetic and philosophical views of the Ukrainian writer and A. Camus as undisguised moralizing, a claim to be perceived as teachers of life in solving practical ethical problems of the human condition. The author examines the methods and aesthetic constructions of such concepts of existentialism as freedom, choice, death, anxiety, relationships between the self and the Other in the works of Vynnychenko, J.P. Sartre, and S. de Beauvoir. The correlation between the works of Vynnychenko and A. de Saint-Exupéry is separately studied within the paradigm of existentialism, including "honesty with oneself" and honesty with others; the idea of community and the instinct of public responsibility. The critical optics of research combines the historical specificity of the development of French modernism, its philosophical foundations, the ethnic identity of the Ukrainian writer, and the inherent incorporation of his poetics into the paradigm of French modernism.

For researchers, teachers, students of philology and those interested in V. Vynnychenko's oeuvres and problems of literary modernism.

Key words: French modernism, individualism, existentialism, memoir discourse, impressionism, M. Proust, A. Gide, J.-P. Sartre, A. Camus, A. de Saint-Exupéry.

На протипагу реалістичній, поетика Винниченка в творах французької доби еміграції була підкреслено модерністською. Центр оповіді переноситься всередину, увага сконцентрована не на об'єкті, а на рефлексії суб'єкта, спрямованій на об'єкт. Предметом зображення є суб'єктивна свідомість. Різні плани реальності сплітаються в сюжетно-фабульну структуру твору. При цьому матеріальна реальність уже не протиставляється реальності психічній. У потоці свідомості обидві набувають характеру і значення рівноцінних, здатних взаємодіяти, впливати одна на одну. Чергуючись і накладаючись, вони радше доповнюють, аніж заперечують одна одну.

Винниченко наприкінці 30-х років захоплювався творчістю М.Пруста: «В промежутках читаю чудесного ювелірного письменника Марселя Пруста. Як наше буття визначає нашу свідомість: людина з дитинства-юнацтва хвора, адже не здатна на широкі життєві рухи, на великі події, на глибокі відносини, а надто соціального характеру. І от людина, прикута до ліжка, бере своє життя, розглядає його в лупу і шматочок за шматочком описує його, в усіх крихітних мініатюрних деталях, з усіма вузесенькими інтересами його. Майстерність роботи надолужує всі інші якості і робить слідкування за нею цікавим» (ІЛШ, Ф. 171, од. зб. 70; Кн. ХХІХ, 12 жовтня 1940 р.).

Особливості, які спостерігаються в епопеї Пруста «В пошуках утраченого часу» (1913), – це явища, спільні для всієї європейської прози першої половини ХХ ст. Основне в манері французького письменника – не те, що він згадує, що мимовільну пам'ять робить творчим началом своїх творів, а те, що він досягає цього уповільнення, майже зупинки часу розщепленням думки і відчуттів на найтонші волокна. У Винниченка, своєю чергою, непомітне прагнення до психологічної деталізації. Емоційність, схвильованість, що прориваються в ліриці та іронії українського митця – от що, на наш погляд, є основними елементами його творчої манери.

Американська дослідниця російської літератури Т.Пахмус стверджує, що "... російське інтелектуальне співтовариство перебувало в тісному контакті з французькою літературою в період з 1920 до 1939 роки, а крім того, й пізніше. Хоча навряд чи можна говорити про істотне "взаємоопилення" французької літератури і творчості письменників старшого покоління, ситуація була іншою у випадку з молодшими російськими авторами, які в інтелектуальному та художньому сенсі були виховані Заходом" [A Russian...1981: 9], називаючи при цьому імена Б.Поплавського, Ю.Фельзена, Г.Гаїзданова, В.Сиріна. Цей перелік можна було б продовжити і прізвищем українського письменника-емігранта В. Винниченка.

Настанова на мемуарність у Винниченка, як і у Пруста – форма реальності. Якщо предметом зображення в модерністській літературі є суб'єктивна свідомість, то складовою її є багатообразний світ людей, пейзажів, речей, творів мистецтва. Безперервно змінюючись, ці явища супроводжують і підтверджують міркування автора. У центрі художньої уваги Винниченка, якого можна вважати прибічником «релятивізму ХХ ст.», саморефлексія і рефлексія суб'єкта, спрямовані на об'єкт.

Як і Пруст, який постійно наголошує на перевагах почуття над розумом, перевагах пізнання за допомогою вражень над пізнанням логічним, Винниченко радше схильний до паскалівського, аніж до картезіанського шляху. Якщо псевдомемуарність Пруста у французькій традиції сягає Сен-Сімона, чиєю письменницькою манерою захоплювалися романтики, то «жанрова пам'ять» прустівської та винниченківської «автобіографічності» невіддільна від сповненого передчуттям бароковості «Життя протопопа Аввакума».

Роман «Поклади золота» носить імпресіоністичний характер. Ідеологічно ця імпресіоністичність певною мірою виростає з «філософії тягlostі» Бергсона, тяжіючи водночас до ідей релігійного філософа Блеза Паскаля, який коливався між раціоналізмом і скептицизмом, чиї ідеї «про людину в світі та її ставлення до безкінечного можуть розглядатися як

предтеча релігійного екзистенціалізму» [Mir... 19991: 596]. Про знайомство з ідеями Паскаля, який у «Думках» (1689) розмірковує про трагічність становища людини («мислячого очерету»), що перебуває між двома безоднями – безкінечністю та ніщию, свідчить такий запис у щоденнику: «Хіба не страшна думка Паскаля: “Ніхто про нас не скаже при нас так, як він каже без нас”. Спілка між людьми основана тільки на взаємному обмані» (ІЛШ, Ф. 171, 3 серпня 1928 р.).

Піднесена імпресіоністичність у романі Винниченка поєднується з певним раціоналізмом позитивістського й реалістичного гатунку. Подібне поєднання досить прикметне для літератури «потoku свідомості» загалом. Л.Андрєєв зазначає, що «імпресіонізм Пруста “змішаний” з натуралістично-позитивістськими властивостями... До письменницької манери Пруста, до його методології включено елементи позитивістсько-натуралістичного сприйняття. Навіть у тому, як любить Пруст робити висновки, дуже часто в достатньо наукоподібних термінах та аналогіях..., навіть у тому прагненні до системи, цілковито незмінному при всій імпресіоністичній безсистемності роману, і навіть у тому, з якою уважністю та науковою досконалістю він розглядає психологічну матерію, – є щось від природознавця» [Andreyev 1988: 36]. У Пруста читаємо: «Коли я бачив якийсь зовнішній предмет, усвідомлення, що я бачу його, залишалося між мною і ним, оточувало його тонкою незреченою оболонкою, що робила для мене назавжди неприступним прямий дотик до його матерії: вона немовби оберталась на газоподібний стан, перш ніж я встигав доторкнутися до неї, на кшталт того як розпечене тіло, що наближається до змоченого предмета, не здатне доторкнутися його вологості, оскільки такий предмет завжди виявляється віддаленим від нього шаром парів» [Prust 1934: 7]. Принципова релятивістська непізнаваність об'єкта тут демонструється саме через «наукоподібну аналогію», якої чимало і в емігрантських творах Винниченка.

Як і у Пруста, вихідні формули якого, на думку російського дослідника, «ставлять під сумнів абсолютну істинність даного факту» [Andreyev 1988:

57], так і у творах Винниченка спостерігається певна орієнтація на «Досліди» Монтеня, в яких людина, за словами Л. Гінзбург, постає «не тільки в її тягlostі, у мінливості її реакцій і відчуттів, а й у деяких стійких біологічних та соціальних її рисах» [Ginzburg 1971: 323]. На початку розділу «Про каяття» Монтень справді писав: «Увесь світ – це вічна гойдалка. Все, з чого він складається, безперервно гойдається... Навіть стійкість – і вона не що інше, як ослаблене й уповільнене гойдання. Я не в змозі закріпити зображуваний мною предмет. Я малюю його в русі...» [Monten' 1991: 341]. Далі, розмірковуючи про стійкі риси людини, французький філософ писав про те, що «немає людини, яка, якщо тільки вона вдивляється в себе, не відкрила б у собі певної власної сутності, що визначає її поведінку і протистоїть вихованню, а також вихореви ворожих їй пристрастей» [Monten' 1991: 342-343]. Монтень, крім того, що «ідеалізував “природний стан” людства, вважаючи, що з розвитком цивілізації всі переваги щасливого життя втрачено (і в цьому сенсі проблематика Винниченкових романів «муженського циклу» напрочуд близька ідеям французького мислителя), «вимагав відмови від думок, прийнятих на віру» і «закликав поставити всі запитання на суд розуму» [Mir... 1991: 610]. Менше ніж за рік до смерті Винниченко, знайомий з ідеями засновника французького скептицизму, занотував у щоденнику: «Цікаво було б зробити галупівську анкету серед населення європейських країн, найбільш цивілізованих, на тему: чи багато людей живуть у буденному житті за заповідями науково-філософської моралі, чи багато людей знають прізвиська найвидатніших філософів та моралістів, а коли знають, то чи знають, що саме проповідували ті філософи. Спитати (хоч би у французів про Монтеня, Декарта, Канта, Бергсона, хто вони були, в чому була суть їхнього учення. Здається, і 1/10 не знайшлось би на всю націю (які б одповіли задовільно). Для чого, тоді спитатися, – ці філософії?» (ІЛШ, Ф. 171, од. зб. 80; Кн. XXXIX, 18 травня 1950 р.).

А.Жід і В.Винниченко – дві провідні постаті французької та української

літератур ХХ ст., внесок яких, попри інше, полягає у відстоюванні ідей індивідуалізму, утвердженні засад модерністського мистецтва.

У 90-х рр. ХІХ ст. з'являються кілька творів Жіда, названих «Трактатами», в яких письменник прагне вирішити ті чи інші проблеми не шляхом реального зображення дійсності, а через цілу систему абстракцій. У цих символічних трактатах, де абстракції подано в біблійних шатах, послідовно виражено негативне ставлення Жіда до реалізму.

«Ель Хадж» – повість про лже-пророка, котрий обманює тому, що не можна не обманювати, «Філоктет» – повість про втрату внутрішньої рівноваги, спустошеність (пізніше буде написано «Притчу про блудного сина», з якої довідуємося, що марно сподіватися на розкріпачення від мертв'ячої влади обставин). Всі трактати мають одну спільну тему – тему фальшивості. До них же примикає і фарс «Прометей, погано прикутий» (1889), котрому, попри хронологічні межі написання і жанрову відмінність, суголосний Винниченків «Пророк» (1930).

Обидва твори дуже іронічні та екстравагантні, починаючи від самого задуму. У Жіда в сучасному Парижі з'являється, спустившись із гір Кавказу, легендарний Прометей зі своїм орлом. Перед ним проходить «парад різноманітних паризьких знаменитостей». Він дізнається, що саме являють собою сучасні європейці. Зовні твір – це гротеск, небилиця, легка гра фантазії. Але, вилущуючи основне зерно дуже ядучої іронії, не можна не побачити, що він сповнений гіркоти.

«Пророк» і «Прометей, погано прикутий» засвідчують подібність деяких тематичних і проблемних лейтмотивів, зокрема спільною для них є тема непримиренної конфліктності сучасного буття, жорстокої боротьби за існування. Тут порушується проблема гармонізації власного ества і тіла, стосунків між особистістю і світом. Якщо герой Винниченка Амар проповідує любов до людей, то його опонент Річард Райт вбачає в цьому загрозу анархізму та дезінтеграції соціальних структур, адже Амар і його послідовники зневажають інституції та закони.

У «Прометей, погано прикутому» постає царство цілковитої безособовості. Секрет індивідуальної своєрідності давно втрачено, всі однакові в своїй жахливій ницості, в остаточній спустошеності, всі шукають власну особистість і не можуть знайти, як Коклес і Дамоклес, що затоваришували з Прометеем, – не можуть знайти її тому, що в них ніколи її не було. У цьому світі загальної фальшивості, всезагального падіння, в світі, де торжествує тупість, де немає великих думок і великих пристрастей – жахливо-монотонному, сірому і бридкому світі – з'являється Прометей.

Жід і Винниченко перетворюють свої фарси на переплетення оголених схем. Живих людей тут немає – перед читачами розгортається складна і витончена гра символів, боротьба ідей, притаманні модернізму. У «вивільненні» мистецтва від реальності Жід і Винниченко надзвичайно послідовні, демонструючи продуману і завершену систему поетики – завдяки символічному «артистизму» письменники свідомо відчужують себе від дійсності, брудної та фальшивої.

Широку популярність отримав свого роман Жіда «Іммораліст» (1902), позначений сильними настроями розчарування та відчаю. Ще не усвідомлено і ще не знаючи всього, немовби в смутному здогаді, митець говорить про драму сучасного суспільства, про прокляття, що тяжіє над ним, про смертельну хворобу. В романі виникає образ, котрий часто зустрічатиметься у Жіда – образ людини, котра відчувається знедоленою, бачить вади навколишньої дійсності, але сама погрузає в ній. І у цьому сенсі ранні романи Винниченка кореспондують із творами Жіда. «Я не ніцшеанець, – проголошує Вадим Стельмашенко у романі «По-свій». – Я – іммораліст».

Герої Жіда і Винниченка також не хочуть стати вираженням ницості, котра оточує їх. Це люди, що втратили життєвий спокій, люди з трагічним, безпросвітним, понівиченим життям, вони являють собою яскраве вираження суперечностей. Це живі образи, які репрезентують високоінтелектуальних особистостей, здатних розуміти, що життя

непривабливе і страшне, але нездатних будь-що протиставити йому. Рання творчість обох митців була живим трагічним доказом неможливості гармонійного, радісного мистецтва в межах занепадаючого капіталізму.

«Фальшивомонетники» (1925) – твір, котрий, поряд із муженськими романами Винниченка «Лепрозорій», «Нова заповідь» являють собою зразки модерністського «роману в роман». Потяг Винниченка до писання «романів з тезою» загальновідомий, намагання включити в тексти романів кіносценарій, щоденник, філософський трактат спостерігаємо в усіх творах муженського циклу.

Ж.-П. Сартра і А. Камю дуже часто характеризують як письменників-моралістів, і саме в цьому аспекті варто проводити лінії типологічного зв'язку між Винниченком і чільними представниками французького екзистенціалізму. Камю зізнавався, що наслідує позицію моралістів, які вважають з'ясування абстрактних онтологічних і гносеологічних питань справою фахівців-філософів, самі ж прагнуть розв'язувати практичні моральні проблеми людського буття. У «Бунтівній людині» Камю писав: «Головне не в тому, аби дістатися суті речей, а в тому, аби зрозуміти – залишаючи світ, бути тим, чим він є, – як у ньому поводитися» [Naumovich 1972: 14]. Це висловлювання митця про мету філософії прикметне для всього французького екзистенціалізму, який передусім виявляється утопічною морально-етичною доктриною, що намагається, не знищуючи самого суспільного ладу, врятувати окремого індивіда, навчити його «істинним» формам існування. Французькі екзистенціалісти претендують на роль «учителів життя», пропонуючи у своїх творах ідеальні схеми поведінки людини в світі. Схожі наміри мав і Винниченко, розробляючи теорію всебічної гармонізації передусім себе самого, людини загалом, а далі – конкретного суспільства й цілого світу, настійно пропонуючи її для втілення в умовах європейського та українського соціуму.

Моральна проблематика у Винниченка існує у тій самій площині, в якій розгорталась еволюція одного з найяскравіших представників

екзистенціалізму Ж.-П. Сартра як літератора, адже для більшості освічених людей Сартр – це, передусім, автор «Нудоти», «Стороннього». Визначивши мораль як «конкретну цілісність» Добра і Зла, яка обґрунтовує неминучість насильства у ході історичної практики і виходячи з факту роз'єднаності цих двох вимірів історичного процесу в сучасному світі, Сартр писав: «Абстрактне роз'єднання цих двох понять просто відбиває відчуження людини. Залишається визнати, що цей синтез не може бути реалізованим в історичній ситуації. Таким чином, будь-яка Мораль, яка не дається як явно неможлива сьогодні, сприяє містифікації і відчуженню людей. Моральна «проблема» породжується тим, що Мораль для нас водночас неминуча і неможлива» [Sartre 1966: 339]. Як бачимо, проблема дизгармонійності, так, як вона турбувала Винниченка, порушується і Сартром. Постійна прірва між ідеалом і дійсністю – така основна теза праці Сартра «Буття і Ніщо», з якою, до речі, був знайомий Винниченко.

Абсурд і відчуження, що у творчості українського письменника набули символічної семантики – фігури з шиєю жирафи і тілом бегемота – стали центральними поняттями концепції реального життя у представників французького екзистенціалізму. Драматургія Сартра, як і п'єси Винниченка, повністю відтворюють шукання їхніх авторів відповіді на запитання: як неминучу для нас мораль реалізувати на практиці?

Можливо, що французький філософ читав Винниченкові твори, які були доступні йому російською мовою. На думку С. Наумович, така можливість існує: деякі моменти у Сартра «наче перекладені з Винниченка» [Naumovich 1972: 20]. З цим можна погоджуватися або заперечувати, але цілий ряд незаперечних фактів дозволяє зробити висновок, що Винниченко виявився всіяко адекватним культурі ХХ ст. Отже, не дивно, що його творчість утворювала єдиний напрямок із європейським духовним розвитком і порушувала ті проблеми, найближче до яких стояли французькі екзистенціалісти.

Порівнюючи моральний вибір із творенням продукту мистецтва (за тим принципом, що митець у своєму витворі «творить себе таким, яким він є, що сукупність його творів входить у його життя» [Sartre 1966: 257], Сартр у 1947 р. запропонував методи оновлення літератури, котрі полягали у таких характеристиках: по-перше, письменник повинен не трансформувати світ в ідеї, а примусити «висвітитися буття як буття з його непевністю, з коефіцієнтом опору через невизначену спонтанність екзистенції» [Sartre 1966: 272]. Другою особливістю має стати прагнення подати своїх героїв як вільних людей. Персонаж тільки тоді й живе, коли його поведінка непередбачена. І, нарешті, третя риса полягає у послідовному прийманні автором точок зору різних героїв, показуючи їх «зсередини», або, мовою Сартра, у модусі «Буття-для-себе». Чим більше автор проникає у свідомість свого героя і відбиває унікальність його ситуації, тим більше гарантій для виходу до всезагальних визначень людського буття – умов людського існування.

Ми навмисне зупинилися на літературних методах Сартра, щоб не залишалося ніякого сумніву у тому, що подібні підходи знаходимо й у Винниченка впродовж усієї його творчості – від першої збірки оповідань «Краса і сила» до останніх романів. У творах Винниченка особами, які прагнуть реально утвердити свободу своєї особистості, бути вищими за панівні звички, намагаються змінити щось у зведеному, незалежно від їхньої волі, стані речей, є жінки. Як соціаліст він вірив, що визволення жінки, її статус рівні з чоловіком має вирішити багато проблем, зокрема проблему сім'ї, проституції тощо. Наскільки можлива така свобода? Чи може жінка реалізувати себе як людська істота? На ці запитання шукатиме відповідей дружина Ж.-П. Сартра Сімона де Бовуар у своїй теоретичній феміністичній праці «Друга стаття» (1949), застосовуючи настанови екзистенціалізму. Морально-психологічні пошуки героїнь Винниченка в «Базарі», «Дизгармонії», «Чесності з собою», «Брехні», «Мохноногому» багато в чому нагадують твори французької письменниці («Мандарини»,

«Чарівні картинки»). Перевіряючи можливість свободи як такої у своїй «моральній лабораторії», Винниченко вводить жінку в різні сфери життя – родинні, статеві, партійні – і логічно доводить, що не можна обминути статевої. Тому здебільшого смерть стає платою героїнь за «посягання» на свободу. І все ж таки на засадах передусім цієї екзистенціалістської категорії письменник намагається створити власну концепцію цілісної людини, враховуючи ідею «всебічного визволення», яку Винниченко почав викладати у 1938 р. Через 10 років подібну концепцію запропонував Сартр, головним її моментом стане визнання того, що спільними для всіх людей є метафізичні умови існування, тобто «ансамбль примусів, що обмежує а ртію необхідність їх народження та смерті, необхідність бути “скінченими” та існувати у світі серед інших людей» [Міг... 1991: 268]. Екзистенціалістами була відзначена соціальна залежність людини: існування її вплетено в оточуюче середовище і можливо тільки в межах колективності на рівні «Я» – «Інший». Відомі представники цього напрямку висловили подібну думку завдяки різним поняттям. У Гайдеггера – це «спільне буття». У Ясперса – «комунікація», У Марселя – «інша людина». У Сартра – «ситуація». Стосунки ж між групами, між особистістю і групою – так звані суспільні стосунки залишаються абстракцією. У концепції Винниченка [Винныченко 1913: 480] будь-яка діяльність, будь-яке існування «вимагає спільності, громади, єднання». Висловлена ще у теоретичній праці 1913 р. «Спостереження непрофесіонала. Марксизм і мистецтво», ця думка формувалася і проповідувалася у мистецьких образах творів першого періоду (1906-1920). У другому (1921-1951) вона є складовою частиною не тільки художньої літератури, а й етико-філософського вчення про систему загальної перебудови й узгодження людської спільноти взагалі та індивіда й суспільства зокрема. Чесність із собою є водночас чесністю з іншим, з колективом.

На наш погляд, серед представників французького літератури найближче до проблем такого роду стояла творчість великого гуманіста

епохи – Антуана де Сент-Екзюпері. У його моделі соціальної особистості структура колективного існування набуває особливого значення. Виявляється, що категорії, якими можна охарактеризувати життя окремої людини, не є достатніми. Колектив – це сумарність індивідуумів, йдеться не про кількісний аспект, а про іншу якість – так Екзюпері підійшов до проблеми людського буття, яку необхідно вирішувати комплексно, у двох площинах – індивідуальній і суспільній. У «Планеті людей» автор увів поняття «людської спільноти» у найширшому сенсі слова, але, не маючи змоги спроектувати його на ґрунт сучасної йому дійсності, він, як і Винниченко, звертається до утопії і до написання трактату про мораль – «Цитаделі», користуючись абстрактною мовою символів (порівняймо з «Покладами золота», «Сонячною машиною», що, за задумом Винниченка, «є визволенням в образах»). Їх єднає «ідея спільності» (Екзюпері), «інстинкт громадськості» (Винниченко).

Екзистенціалісти неодноразово самі намагалися осмислити факт використання ними художніх форм, і зокрема роману, розглядаючи його як особливий інструмент дослідження людської реальності. Для них роман – не стільки ілюстрація вже досягнутої завдяки філософській спекуляції істини, скільки одна з основних можливостей її розробки. Тут варто згадати слова Камю: «Якщо хочеш бути філософом – пиши роман», що він, зрештою, і зробив. Таким же шляхом пішов і Винниченко, який спершу створив низку конкордистських романів муженського циклу, а вже потім остаточно сформулював власну доктрину в «Конкордизмі».

Сам Камю поділяє власну творчість на два цикли: абсурду («нігілістичний» етап) і бунту (вироблення позитивних моральних цінностей). Емігрантську творчість Винниченка також можна поділити на «доконкордистську» (до 1934 р., тобто до моменту виїзду до Мужена) і «муженську».

Обидва письменники належать до того типу рефlekтуючих митців ХХ ст., які постійно розмірковують над власною творчістю, намагаючись

знайти її витoki, основні лінії розвитку, її філософсько-моральні інтенції. Підтвердженнь цьому в есеїстиці Камю та щоденниках Винниченка можна знайти безліч. До кожного з циклів, створених цими письменниками, входять і філософські есе, і романи, і драми, тобто вони (цикли) постають єдиним філософсько-художнім мікрокосмом чи метароманом. Якщо звернутися до першого циклу Камю, то в ньому досліджується феномен абсурду, абсурдного світовідчуття.

У Винниченка цей період ознаменований створенням роману-антиутопії «Сонячна машина», опрацюванням остаточної редакції повісті про події російсько-української війни «На той бік» (1923), написанням авантюрного роману «Поклади золота» (1923) і підготовчими роботами зі створення конкордистської доктрини – трактат «Щастя (Листи до юнака)» (1930), перша редакція роману «Нова заповідь» (1932), цикл драм тощо.

Основні філософські праці Камю – це есе, написані легко й образно. За глибоким переконанням їхнього автора, власне філософська думка не може розвиватися в абстрактному вакуумі чистих ідей і умоглядних конструкцій, а має народжуватися з безпосереднього життєвого досвіду автора й апелювати не лише до раціонального розуміння, а передусім до прямого душевного, емоційного співчуття читача. У Винниченка теж годі дошукуватися чистих філософських спекуляцій. Його філософські побудови виростають із безкінечних роздумів над власним існуванням, над політичними подіями, що відбувалися у світі та Україні, з рецептивних міркувань стосовно прочитаного або почутого в радіоприймачі.

Ті причини, з огляду на які Камю не вважав себе екзистенціалістом («Я не філософ. Я не вірю достатньо в розум, аби повірити в систему» [Monten' 1991: 1427]), лише увиразнюють його близькість до вихідних екзистенціалістських настанов: він сумнівається щодо можливості раціонального, теоретичного пізнання світу, гостро критично ставиться до прагнення все зрозуміти й пояснити, нарешті, виявляє довіру до безпосереднього суб'єктивного досвіду, до інтуїтивних форм пізнання.

Винниченко, познайомившись із екзистенціалізмом ще 1946 р., теж поставився до нього з недовірою. 13 вересня 1946 р. він занотував: «Existencialisme - нове “учення”, нова немовби філософія життя у Франції. Пророк і апостол її – письменник. Він проповідує свободу. Хороше слово, але що саме воно містить у собі у цього навчателя, трудно зрозуміти. Свободу від обов'язків?».

Есе Камю, як і щоденники Винниченка чи «Щастя (Листи до юнака)» та «Конкордизм» не вирізняються особливою філософською афористичністю чи новизною розв'язуваннях у них проблем. Навпаки, тут найчастіше порушуються традиційні теми вільного, «доморощеного» філософствування: сенс життя, проблема щастя. Враження свіжості й оригінальності, що виникає у читача від есе французького письменника чи щоденників українського – це наслідок злиття в них філософських роздумів про світ з особливими ліро-поетичними прийомами стилю.

Екзистенціалізм шукає вирішення основних суперечностей, питань людського буття і суб'єктивності окремої свідомості, індивідуалістичного «я», утопічно окресленого з усіх реальних суспільно-історичних зв'язків. Екзистенціалістська філософія, зокрема, постає як реванш особистісного начала людини поза розумінням її як універсальної всезагальної сутності. Окрема свідомість, унікальне «я» – те, на чому ґрунтується екзистенціалістське уявлення про світ. Звідси таке надмірне акцентування на проблемі свідомості та підсвідомості, така гіпертрофія окремого людського «я». Але ж відомо, що будь-яке увиразнення чогось можливе лише за умови перебування його в опозиції до чогось.

Соціальна практика як капіталістичного, так і соціалістичного суспільства першої половини XX ст. дискредитувала себе в уявленні екзистенціалістів як сфера відчуження, дегуманізації особистості. Проте вповні відкинути її неможливо. Екзистенціалізм прагне розглядати людину поза суспільством, людину взагалі. У такій лабораторії метафізичної думки (у Винниченковому варіанті – «ательє щастя») єдиною опозицією

свідомості, що дає їй можливість утвердитися, стає природа, матеріальний світ. Конфлікт матерії та свідомості, природи й людини абсолютно необхідний письменникам-мислителям.

В екзистенціалізмі життя людини розглядається як одвічна метафізична драма. Сюжет її глибоко трагічний: народження – смерть. Основні герої-антагоністи – людина і світ. До того ж тільки постійне гостре усвідомлення своєї смертної долі може допомогти вирватися з отупляючої стандартності життя, вийти до «істинного» буття. Memento mori – основний наказ екзистенціальних філософів, який особливо часто згадується Камю. Подібні міркування про природу смерті, ставлення до неї людини зустрічаємо й на сторінках Винниченкового щоденника. «Безнадійність – поняття цілком абсурдне, але загальновживане. Безнадійности в природі немає і не може бути. Бо безнадійність – це віра в незмінність. Незмінного у природі нічого немає. Отже, губити надію – значить губити віру в закони природи й ставати забобонними. Ми часто на досягаємо мети тільки через те, що губимо надію. Можливо, що це є навіть наслідок абсолютної віри в надію. Ми так віримо в необхідність і неминучість смерті, що дивно було б, коли б ми від цього самого не помирили. Може, безсмертя на землі немає тільки через те, що ми в нього не віримо і не маємо волі мати його» (16 серпня 1932 р.).

Винниченко, накопичуючи досвід «філософії життя», став, у певному сенсі, представником течії атеїстичного екзистенціалізму і, водночас, збагатив екзистенціально-гуманістичні традиції української філософської культури: як відомо, його в Україні називали одним із перших «європейців», маючи на увазі, що як письменник він орієнтувався на кращі зразки світової літератури, прагнувши вивести художнє сприймання нашої літератури за межі побутовізму і етнографізму.

Антропологічний принцип по суті виявляється властивим тій специфічно національній традиції французької філософії, в якій «чисто умоглядний рух» (Декарт, Мальбранш) менше відповідав менталітету

французів, які охочіше читали Рабле і Монтеня. Тут можна було б звернутися й до історії української філософської думки (умовно від Сковороди – через Франка і Лесю Українку – до Винниченка), яка теж вирізняється подібним типом філософствування. Їй властива передусім орієнтація на людину, взяту в безпосередньому життєвому контексті, людину, яка стоїть перед одвічними проблемами життя, смерті, зла, взаємин із оточуючими тощо. Особливий характер такого вільного, не наукового філософствування породив особливі жанрові форми: есе, афоризм, портрет, діалог, драму, роман. У це коло органічно вписується і художній набуток українського письменника періоду муженського андеграунду.

REFERENCES:

1. A Russian Cultural Revival (1981): A Critical Anthology of Emigre Literature before 1939. Ed. Temira Pachmuss. /Knoxville: The Univ. Of Tennessee Press.
2. Andreyev L. (1988) *Marsel'* Prust. Moskva.
3. Camus A. (1967) *Essais*. Paris.
4. Camus A. (1963) *L'Homme revolte*. Paris.
5. Fillipov L. (1977) *Filosofskaya antropologiya Zhana Polya Sartra*. Moskva.
6. Ginzburg L. (1971) *O psikhologicheskoy proze*. Moskva.
7. *Mir filosofii* (1991). Moskva, CH. Її.
8. Monten' M. (1991) *Opyty*. Moskva.
9. Naumovich S. (1972) Vinnichenko, Grushevs'kiy, Sartr. In: *Vísnik*. № 7/8. N'yu-York.
10. Prust M. (1934) *Sobr. Soch*. Leningrad, T.1.
11. Sartr ZH.-P. (1966) *Ekzistentsializm – eto gumanizm*. Moskva.
12. Vynnychenko V. (1913) *Sposterezhennya neprofesionala. Marksyzm i mystetstvo*. In: *Dzvin*. № 12.